

GAUCSÍK ISTVÁN

Háború, összeomlás, jogfosztás

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAROK 1944–1945-BEN

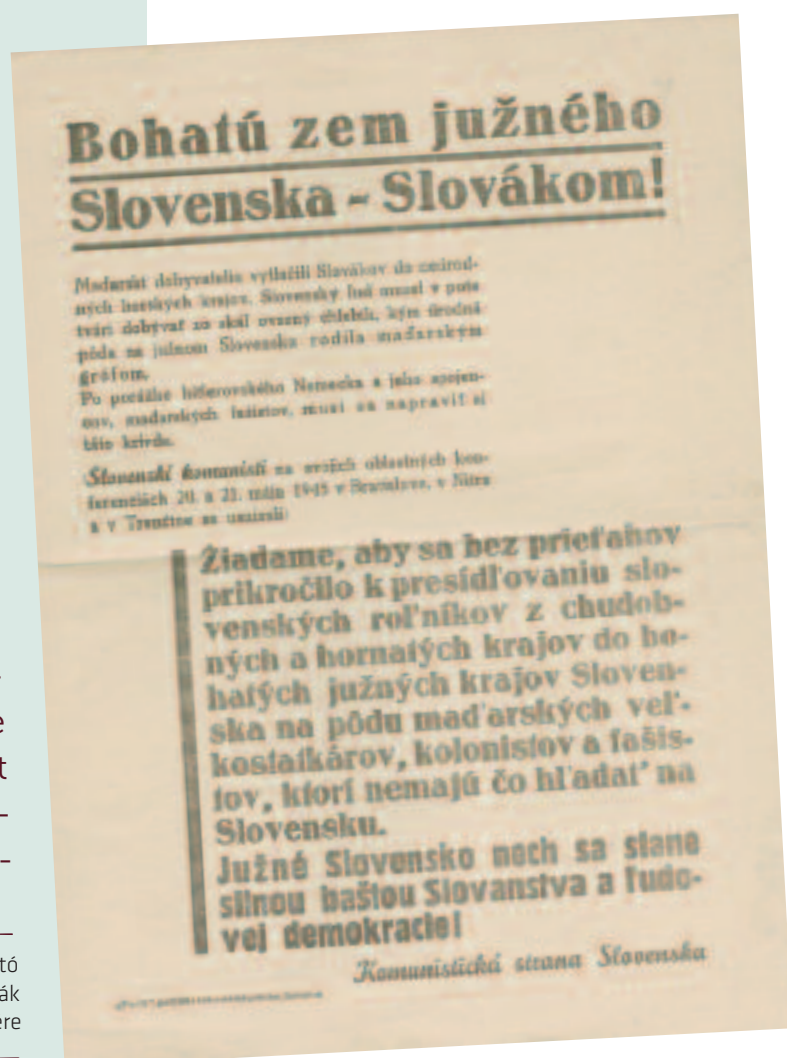
A történész a jelent a múlthoz méri, ahhoz viszonyítja, kimondva, kimondatlanul összehasonlítást végez, sőt mondhatjuk, hogy a külső, nyomasztó, kényszerítő körülmények miatt közösségi mérleget is készít. Ad absurdum arra gondolhatnánk, hogy így a történelmet alkotjuk újra, apró elemeit csoportosítjuk, átrendezzük, azonban inkább új képalkotásról, kontúrfestésről beszélhetünk. Végül is az eddigi toposszá vált értelmezések újragondolására is sor kerülhet. Nem utolsósorban a kevésbé ismert összefüggéseket deríthetjük fel, és a tények koordinátahálóinak új kicövekelésével izgalmas felfedezéseket tehetünk, eddig ismeretlen tartományok meghódítására vállalkozhatunk. A múlt, esetünkben egy kisebbségi közösség története iránt azért érdeklődünk, hogy jelenünk nyomasztó kérdéseit, a szlovákiai magyarság társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális erodálódásának okait szemrevételezzük, lajstromozzuk, és végre okuljunk. Ne szalmalángszerű, gyors elvetélésre ítélt stratégiákat alkossunk, hanem a kisebbségi társadalom- és közösségszervezés új minőségű, „apró munkára” fókuszáló szemléletét vigyük be a gyakorlatba.

A Szlovák Telepítési Hivatal tájékoztató
hirdetménye a magyarországi szlovák
áttelepültek részére

KA lassan immár százéves szlovákiai magyarság történetét szemrevételezve az 1945-ös történelmi cezúrát – valójában a Janics Kálmán által a hontalanság éveinek nevezett intézményesített erőszak és jogtalanság időszakát – következményeiben súlyosabbnak látom, mint a trianoni békediktátumot követő húszéves csehszlovák korszakot. A masaryki éra alatt ugyanis ez a közösség még társadalomszervező elitekkel rendelkezett, melyek politikai, egyházi, gazdasági és kulturális intézményépítő stratégiákat alkottak meg és ültettek a gyakorlatba. Joggal beszélhetünk intézményesített kisebbségről.

AZ ÚJ CSEHSZLOVÁKIA MEGALAPOZÁSA

Az ország területe 1944 őszén hadszínterré vált. A felvidéki, majd dél-szlovákiaivá váló magyarlakta területek háborús kárai, a katonai áldozatok és a polgári lakosság veszteségei súlyosak voltak. Az 1944 decemberében a Garamnál megszálló német-szovjet frontvonalon és 1945 februárjában Párkány–Kéménd térségében folyó páncéloscsaták, valamint

Érsekújvár, Komárom és Pozsony szövetségesek általi légitámadásai csak súlyosbították a polgári lakosság szenvedéseit. 1945 tavaszán a csallóközi és mátyusföldi falvakon és kisvárosokon keresztül Pozsonyig bontakozott ki a szovjet csapatok előrenyomulása. A menekültek áradata, az emberek elhelyezése, a közellátás biztosítása szinte megoldhatatlan feladatként nehezdedtek az önkormányzatokra.

A magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1945. január 20-i fegyverszüneti megállapodásban arra kötelezte magát, hogy Magyarország Csehszlovákia területéről az 1937. december 31-i határok mögé vonja vissza katonai egységeit és hivatalnokait. A dél-szlovákiai településeken a Magyar Királyság megyei és községi szintű közigazgatási szervei helyell-közvetlenül 1945 elejéig működtek. A magyar közigazgatási szervek a harci tevékenységgel, a kelet-nyugati irányú frontmozgással párhuzamosan felmorzsolódtak, a magyar hivatalnokok nagyobbik része elmenekült.

Az új Csehszlovákia megalapozásának alfája és ómegája a kassai kormányprogram lett, melynek célrendszerében a tisztaszlovák nemzetállam megteremtése, a német és magyar kisebbség felszámolása, az új társadalmi, gazdasági és kulturális honfoglalás megvalósítása szerepelt. A cseh és szlovák politikai elit a kollaboránsok, a háborús bűnösök és a nem szlovák nemzetek képviselőinek megbüntetését tűzte ki célul.

Az egykori megyeháza üléstermében 1945. április 5-én jóváhagyott kormányprogramban megjelent a német és magyar kisebbség jogfosztásának alapvetése. A magyar kisebbséget illojális csoportnak, „idegen elemnek” tartotta, mely szeparatizmusra való hajlandóságával a csehszlovák állam egységét bomlasztja. Az 1938-as müncheni válságot és az első bécsi döntést a csehszlovák demokrácia szétverésére tett kísérletnek minősítette, azt hangsúlyozta, hogy a magyar kisebbség nyíltan kollaborált, kiszolgált a németeket, a Horthy-rendszer támasza volt, s hungarizta-fasiszta „mentalitásával” a közép-európai béke kerékkötőjévé vált.

A kormányprogram a magyarság szempontjából „a kollektív bűnösség” elvét, a kodifikált államjogi, politikai és gazdasági diszkriminációt rögzítette. A szlovák politikai elit, mely 1944 őszétől nyíltan magyarellenes stratégiát alkotott, már a kormányprogram vitájakor, 1945 márciusában konkrét tervekkel nyújtott be a cseh félnek a magyar iskolák felszámolására, a magyar vállalatok felügyeletére és a vagyonelkobzásokra. Végeredményben a társadalmi és gazdasági élet teljes nacionalizálását sürgette. A szlovákiai magyarság – főképpen agrárjellege miatt – a szlovák politikai elit számára a nemzetiségi kérdés gazdasági vetületeként jelent meg.

„Büntetni valakit azért, ami akaratán kívül eső adottság. Jogi és erkölcsi lehetetlenség. És most ez a lehetetlenség mégis törvényes valóság.”

(FÁBRY ZOLTÁN)

A SZLOVÁK NACIONALIZMUS ESZKÖZTÁRA 1945-BEN

A jogfosztás stációi jól ismertek. Fájdalmasak, tragikusak, máig élők. A szlovák politika, mind a demokrata, mind a kommunista elit legkésőbb 1945 elejére már kidolgozott stratégiával rendelkezett: az ún. magyar kérdést – az etnikai tisztogatás változatos eszköztárának felhasználásával – erőszakkal oldják meg. Dél-Szlovákia nemzeti homogenizálását a magyar lakosság egyoldalú kitelepítésével, a helyben maradtak elszlovákosításával, belső telepítésekkel, a magyarok magánvagyonának és a magyar közösségi-egyleti vagyon zár alá vételével, illetve végleges elkobzásával tervezték megvalósítani. Ennek a koncepciónak a részletei viharos gyorsasággal kerültek megvalósításra, azonban a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) első kisebbségellenes intézkedései, a magyar iskolahálózatot, az istentiszteleti nyelvet és a magyar pártképviseletet felszámoló rendeletei már 1944 őszén hatályba léptek.

A magyarellenes intézkedések zöme ebben az időszakban a szlovák pártok műhelyében született meg, melyekhez 1945 júniusától társultak az elnöki rendeletek. Nem elhanyagolható tényező az a tudatosan kialakított, mindjobban szított magyarellenes légkör sem, melyben a magyar nyelv nyilvános használatát támadták, korlátozták, a nyelv használóit nyilvánosan megszégyenítették, meghurcolták. A csehszlovákiai kisebbségellenes törvények és rendeletek rohamléptékű kiterjesztésével párhuzamosan az etnikai tisztogatás gyakorlati megvalósítására került sor.

A pozsonyi magyarok internálása 1945. május 2-án kezdődött a Patron-gyári, majd a ligetfalui táborba. Ezt április végétől a magyarokkal szembeni erőszakoskodások, zaklatások, kilakoltatások és vagyonelkobzások előzték meg. Többben vidéken vagy éppen a városban bujkáltak. Esterházy Jánost, a magyar kisebbség legismertebb politikusát és a Szlovákiai Magyar Párt elnökét Gustáv Husák belügyi megbízott parancsára 1945. április 20-án letartóztatták. A szlovák belügyi hatóságok és a szovjet katonai parancsnokság is kihallgatta. Miután a szlovák szervek átadták Esterházyt a szovjeteknek, 1945. június 29-én a Szlovákiai Magyar Párt tíz tisztviselőjével együtt deportálták a Szovjetunióba. Ezzel a szlovákiai magyar politikai érdekérvényesítést lehetetlenítették el.

1945 nyarán-őszén a dél-szlovákiai régióból 9247 magyart vittek – kényszer-közmunkára hivatkozva, valójában a deportálás első hullámában – a cseh ország-részekbe. A gazdasági újjáépítést elősegíteni hivatott közmunkaprogram rövid időn belül a magyarok csehországi széttelepítésének első lépése lett. A szlovák hivatalok ugyanis felmérték a magyar közmunkások személyi adatait, családi állapotát, ingó és ingatlan vagyonát, nem titkoltan a tervezett nagyszabású telepítési akció érdekében, mely az etnikailag egységes dél-szlovákiai magyar tömbterület megbontását célozta meg. 1945 tavaszán kezdődött a szlovákok beköltöztetése a déli járásokba, ahol magyar magángazdaságokat és uradalmakat osztottak ki árvai és lești családoknak.

VAGYONELKOBZÁS

A szlovák szervek 6164 hektár terület kiosztását tervezték. Ez érintette a magánvagyonot és a vállalkozói csoportok vagyonállományát, a földtulajdont, az egyesületi jellegű önszerveződés változatos formáit, az identitáserősítő és tudásközvetítő oktatási szervezeteket (népiskolák, gimnáziumok). Emellett a megfélemlítéssel, kitoloncolással, kilakoltatással, internálással egzisztenciális bizonytalanságba juttatták azokat a rétegeket (papok, politikusok, humán és műszaki szakemberek, tanárok), melyek a közösségszervezés és a kisebbségi érdekvédelem zászlóvivői lehettek volna. A cél nem titkoltan a magyarok egzisztenciális ellehetlenítése volt, hiszen a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat elbocsátották állásukból, a nyugdíjigényüket elveszítették. A magyar vállalkozók, kereskedők és kisiparosok tulajdonát zárolták. A csehszlovák rendőrség és hadsereg jelenléte és jogosulatlan fegyverhasználatuk következtében mindjobban kiújuló atrocitások a magyar falvak népét megfélemlítették és menekülésre készítették.

Az 1945. április 7-én bevezetett biztosi (komisszári) rendszernek mélyreható társadalmi, gazdasági és kisebbségpolitikai következményei voltak. Az 1944 végétől megalakuló ideiglenes magyar képviselőket, tanácsokat gyorsan kiszorították, leépítették, ellehetetlenítették. A demokrata, szociáldemokrata, kommunista és antifasiszta magyarok sem vállalhattak funkciókat. Az 1944. december 4-én kelt, 18. számú elnöki rendelet alapján a ma-

A magát német nemzetiségűnek valló dr. Ovidius Faust, a Pozsonyi Városi Múzeum igazgatója 1945 karácsonyán családjával körében. 1945 augusztusában engedték szabadon a ligetfalui táborból

gyarokat megfosztották a választójoguktól, így a nemzeti bizottságok választásain nem is vehettek részt. Számos településen elhalasztották az új közigazgatási szervek létrehozását, amíg a magyarok többségben voltak. Csak a betelepülő szlovákok többségi helyzetbe kerülése után jöhettek létre az önkormányzatok.

A Szlovák Nemzeti Tanács diszkriminatív intézkedései közül kiemelkedik két nagy horderejű, a magyar mezőgazdasági vagyont megcélzó rendelete. Az 1945. február 27-i, 4-es számú, „forradalminak” tekintett nemzeti tanácsi rendelet alapján – tehát jóval a kassai kormányprogram kihirdetése előtt – elkobozták a német nemzetiségű személyek, az 1938. november 1-jén

csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyarok, az 50 hektár feletti birtokkal bíró magyarok, a hazaárulók és a szlovák nemzet ellenségeinek földjeit. Az elkobzásokról a Szlovák Nemzeti Tanács szóbeli döntéseket hozott.

Az SZNT 1945. augusztus 23-án közzétett 104. számú rendelete – hatálytalanítva a 4-es rendelet szabályozásait – a magyarok, németek és a szlovák nemzet ellenségeinek tulajdonában található mezőgazdasági vagyon azonnali elkobzását írta elő. A rendelkezés azokat a magyar nemzetiségűeket sújtotta, akik 1938. november 1-jén nem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal és 50 hektár feletti birtokuk volt (az 50 hektár alatti kategóriában nem konfiskáltak). A „hazaárulók és a szlovák nemzet ellenségei” kategóriát is kiterjesztették a magyar nemzetiségűekre. A jogi társulásoknál az 1945. március 1-jén magyar tulajdonban lévő tőkéket

elkobozták, ez alól csak abban az esetben mentesülhettek az érintettek, ha bizonyítani tudták, hogy részt vettek az antifasiszta ellenállásban. A magyaroknak az elkobzások elleni fellebbezésre a legfelsőbb bírósághoz nem volt lehetőségük.

AZ ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK KORLÁTOZÁSA

A magyarok állampolgári jogainak elvételére 1945 augusztusában került sor. Edvard Beneš 1945. augusztus 2-án kihirdetett, 33-as számú elnöki dekrétuma az általános állampolgári jogfosztás szomorú bizonyítéka, amely bizonyos szempontból legitímálta az előző szlovákiai diszkriminatív intézkedéseket is. A törvény 1948. október 25-ig, a magyarok csehszlovák állampolgárságának megadásáig hatályban volt, és az érintettek csak 33-as dekrétumként ismerték.

A 108-as elnöki dekrétum 1945. október 30-án lépett hatályba. Célirányosan az ellenséges kezekben található, nem mezőgazdasági jellegű vagyon elvételének feladatával megbízott, széles jogkörökkel rendelkező szerv, a Nemzeti Újjáépítési Alap (Fond národnej obnovy) létrehozásáról rendelkezett. Az alap elsősorban a magyar és német ipari és kereskedelmi vállalkozások elkobzását végezte. A 108-as dekrétum tervezetének központi elemét alkotta az ellenséges vagyon kötelező bejelentésének elhalasztásával és elhallgatásával kapcsolatos büntetőeljárások (pénzbüntetés, fogház) kidolgozása. Az elvárások szerint ez a rendelkezés a határmenti területek betelepítését is hatékonyan támogathatta. Benešnek ennek a dekrétumnak a segítségével a háború befejezésével közeledő reparációs (jóvátételi) tárgyalásokra is fel akartak készülni. Az elkobzott vagyonrészek állami felügyelet és igazgatás alá vétele rejtett államosítást jelentett.

A kisebbségi magyar gazdasági szervezetek jól strukturált hálózatának megszűntetésével és szlovák érdeklődésű átszervezésével az egyik legérzékenyebb veszteség érte a szlovákiai magyarokat. Demokratikus keretek között főleg a szövetkezeti mozgalom segíthette volna a gazdasági talpra állást, azonban a csehszlovákiai nem szláv kisebbségek gazdasági diszkriminációjával és a kisebbségeknek mint nemzeti alapon is szerveződő gazdasági szereplőknek a kiiktatásával ez a lehetőség megszűnt.

A magyar szövetkezetek vagyonát 1945 tavaszától elkobozták, azzal a Nemzeti Újjáépítési Alap rendelkezett. Ez 132 magyar hitelszövetkezetet érintett. Ezek 36%-a a Dunaszerdahelyi, Galántai, Komáromi és Párkányi járásban volt. A magyar fogyasztási szövetkezetek szintén szlovák tulajdonba kerültek. Összesen 334 szövetkezetéről volt szó, melyekből 147 korábban a Hangya-központ alá rendelődt.

A ligetfalui gyűjtőtábor

POZSONYI MAGYAROK KILAKOLTATÁSA ÉS INTERNÁLÁSA

A csehszlovák nemzetállam megeremtésének első szakaszában, 1945 áprilisában–májusában az őshonos kisebbségekkel, németekkel és magyarokkal szemben türelmetlen és erőszakos fellépések történtek. Pozsonyban is sor került a nem szláv etnikumok képviselőinek tömeges üldözésére, vagyonuk elkobzására és munkatáborokban való internálásukra. A szlovák karhatalmi szervek a Szlovák Nemzeti Tanács jóváhagyásával az „ellenséges elemeket”, a pozsonyi németeket és magyarokat kilakoltatták és táborokban gyűjtötték össze. A becslések szerint az atrocitások 10-12 ezer pozsonyi magyart érintettek.

Az ideológiai mozgatórugót a kollektív bűnösség elve, illetve a nemzetiségi türelmetlenség alkotta. Ugyanakkor a szociális és vagyoni indítók – főképpen a városokban – kiemelt szerepet kaptak. Pozsony területén gyorsított ütemben került sor a magyar és német kisipari, kereskedelmi vállalkozások, mezőgazdasági vagyon és ingatlanok elkobzására. Ezeket a vagyonokat „megbízható” szlovák nemzetiségű személyeknek utalták ki. A Nemzeti Újjáépítési Alap (Fond národnej obnovy) 1947-es kimutatása szerint az elkobzott és szlovák igénylők között kiosztott 1600 pozsonyi lakóház értékét 400 millió csehszlovák koronára becsülték.

AZ INTERNÁLÓTÁBOR

Pozsonyban 1945 májusában három helyen állítottak fel tábort: Ligetfalun – mely 1938 és 1945 áprilisa között Németországhoz tartozott –, a tölténygyár területén és a pozsonyszőlősi úton.

A németeket a zsidók számára kialakított koncentrációs táborba zárták. A magyaroknak azokba az elhanyagolt, az ostrom alatt károsodott és kifosztott ligetfalui házakba kellett beköltözniük, melyekbe Pozsony ostroma idején a németeket költöztették. Ligetfalu község azonban rövid időn belül megtagadta az internáltak befogadását, ezért a rendőrség a Duna-parti Elizium nevű, korábban ukrán menekültek által lakott telepen helyezte el őket. A kitelepített magyaroktól az okmányaikat és értékeiket elvették. A táborokban kényszermunkára fogták őket.

Vadkertý Katalin adatai szerint a ligetfalui magyarok száma 1945 májusának közepén elérte a 600-at. 1945 júliusában, miután a tölténygyári tábor lakóit is átírányították ide, a számuk 1200-ra növekedett. 1946 márciusában már több mint 1600-an tartózkodtak a táborban (egy kortárs pozsonyi magyar forrás, eltúlozva a két tábor magyar internáltjainak számát, összesen kilencezer személyt említ).

A ligetfalui és a tölténygyári táborban tarthatatlan állapotok uralkodtak. Megoldatlan élelmezés, az egészségügyi ellátás szinte teljes hiánya volt tapasztalható. A nemzetiségi és vagyoni diszkrimináció, az egzisztenciális bizonytalanság és a jövőtől való félelem tartotta béklyóban az embereket.

MEGVÁLTÓ LAKOSSÁGCSERE

Az internáltak a lakosságcsereért és a reszlovakizációtól várták sorsuk jobbra fordulását. Azok, akik a lakosságcsere keretén belül települtek át Magyarországra, ingó vagyonukat részben, ingatlan vagyonukat egyáltalán nem kapták vissza. A reszlovakizáltak, akik száma 1946 júniusában meghaladta a 14 ezret, szintén nem kaphatták vissza elkobzott vagyonukat.

A ligetfalui tábor 1946 szeptemberéig működött, azután felszámolták. A magyarok társadalmi és szociális gondjai azonban nem oldódtak meg. A kilakoltatások a városban még 1947-ben is tovább folytak.

A pozsonyi magyarok 1945-ben még majd 19 ezres csoportja a kisebbségellenes intézkedések és a kényszerű kitelepülés, menekülés következtében két év alatt a töredékére csökkent.

A többi 187 a csehszlovákiai magyarság legsikeresebb gazdasági vállalkozásának, a galántai székhelyű Hanza Szövetkezeti Áruközpontnak a hálózatába tartozott. A Pozsonyban egykor jelentős gazdasági és hitelezési szerepet betöltő Signum Iparosok, Kereskedők és Gazdák Hitelszövetkezete hányatott sorsa azért érdekes, mert a magyar szövetkezetek közül egyedülként került be az ún. szovjet hadizsákmány kategóriába.

A magyar pénzügyi intézetek elkobzását összes ingó és ingatlan vagyonuk, értékpapír-állományuk és követeléseik kárpótálás nélküli kisajátítását 1945 őszén a 108-as elnöki dekrétum alapján végezték. A magyar bankokra 1946. július 12-én moratóriumot terjesztettek ki, ami a bankműveletek felfüggesztését, illetve azok állami felügyeletét jelentette. A déli határsámban, zömmel kisvárosokban található 14 magyar pénzügyi intézet (és 14 fiókjuk) vált a szlovákiai hitelszervezet részévé. Ezekon kívül még a budapesti főintézetek hét fiókja és egy érsekújvári magánbankház került csehszlovák területre. A Tiso-féle Szlovákiában tevékeny két magyar pénz-

intézet közül, melyek összesen három fiókkal rendelkeztek, a Szepesi Hitelbankot elkobozták, a régi múltra visszatekintő Pozsonyi I. Takarékbankot pedig a szovjet katonai hatóságok hadizsákmánynak tekintették.

A magyar állam és a magyarországi gazdasági szereplők immár csehszlovák területre jutott – nem jelentéktelen – vagyonának tervszerű felszámolása (a Hangya, az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Magyar Nemzeti Bank fiókhálózata, a budapesti ipari és kereskedelmi vállalatok kirendeltségei, érdekeltségei) szintén 1945-ben kezdődött.

1945 egy dráma nyitánya. Radikális fordulópont a szlovákiai magyarság történetében, máig ható következményekkel. Kisebbségtörténeti viszonylatban a honatalanság éveivel kapcsolatban két premissza fogalmazható meg:

1. A felvidéki magyarság 1945-től elvesztette társadalomszervező erejét, politikai és gazdasági elitjeit, amúgy is

vékony középosztályát, a gazdálkodó közép- és kisbirtokosok, kisiparos rétegek zömét, meghatározó csoportjait, oktatási intézményeit és politikai, kulturális, gazdasági szervezeteit.

2. A második világháború vége egyben a polgárnélküliség kezdete is. Ez a felvidéki kisebbségi társadalom további fejlődését évtizedekre akasztotta meg, vetette vissza.

1948-ra tehát egy új entitású, de társadalmi és kulturális intézményhálózatától megfosztott, gazdaságilag kiszolgáltatott, önazonosság-tudatában sérült közösség maradt, amelyik elveszítette politikai és gazdasági önszerveződésének bázisait és alakítóit. Ugyanakkor egy sajátos lélektani helyzet állt elő: ezekben az években volt a szlovákiai magyarok közösségi szolidaritása a legerősebb, a legintenzívebb; a nacionalista erőszak és jogfosztás minden magyart érintett. Ez a szolidaritás és a közösségi összetartozás, együttműködés tudata mára csak romjaiban létezik. 🍀

(A szerző történész,
a Pozsonyi Városi Múzeum munkatársa.)